

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«ХОРТИЦЬКА НАЦІОНАЛЬНА НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНА
АКАДЕМІЯ» ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

Кафедра менеджменту та туризму

«ДО ЗАХИСТУ»

Завідувач кафедри менеджменту та туризму

_____ Ю.О. Юхновська

_____ 2023 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

«СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В НАЦІОНАЛЬНИХ ПАРКАХ УКРАЇНИ»

Галузь знань – 24 Сфера обслуговування

Спеціальність 242 Туризм

Освітньо-професійна програма «Рекреаційний туризм»

Рівень вищої освіти: другий (магістерський)

Керівник кваліфікаційної роботи:

к.е.н., доцент кафедри

менеджменту та туризму

_____

Анна ПРОЧАН

Нормоконтроль

к.е.н., доцент кафедри

менеджменту та туризму

_____

Ганна ОМЕЛЬЧАК

Студент групи Тм-2

_____

Олександр СІТНИКОВ

КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ
«ХОРТИЦЬКА НАЦІОНАЛЬНА НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНА
АКАДЕМІЯ» ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

Факультет мистецтва та дизайну
Кафедра менеджменту та туризму

Другий (магістерський) рівень вищої освіти
Спеціальність 242 «Туризм »

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри менеджменту та туризму
д.е.н., професор Ю.О. Юхновська _____

« ____ » _____ 20 ____ року

ЗАВДАННЯ

на кваліфікаційну роботу студента

Сітнікова Олександра Дмитровича

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема кваліфікаційної роботи «Сучасний розвиток екологічного туризму в національних парках України»

Керівник кваліфікаційної роботи Прочан А.Г. к.е.н., доцент

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом закладу вищої освіти від “13” жовтня 2023 року №304/од

2. Строк подання студентом роботи 09 січня 2024 р

---

3. Вихідні дані до кваліфікаційної роботи: дослідити теоретичні основи розвитку екологічного туризму в національних парках; проаналізувати особливості підходів до розвитку туризму в національних парках в світі; дослідити проблеми та перспективи і запропонувати шляхи покращення розвитку екологічного туризму в національних парках України.

---

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): теоретичні основи розвитку екологічного туризму в національних парках; особливості підходів до розвитку туризму в національних парках; проблеми та перспективи розвитку туризму в національних парках України.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень): розподіл популярності видів еко-турів в США; класифікація територій природно-заповідного фонду України; класифікація зональних статусів ООПТ; потенційні основні завдання управління ООПТ по різних

категоріям МСОП; число і площі різних категорій охоронюваних природних територій в світі; число і площі різних категорій охоронюваних природних територій в світі; категорії охоронюваних територій системи національних парків США; карта Південно-Західної національної прибережної стежки в Англії; види ООПТ які використовуються для рекреації та туризму; розташування найбільших заповідників і національних парків на карті України; допустимі види туризму і рекреації на окремих територіях ПЗФ України; розташування УНПП на мапі міжнародного біосферного резервату; характеристика окремих піших і тематичних стежок на території Ужанського НПП

6. Дата видачі завдання:

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Складання бібліографії та вивчення літературних джерел	20.09.2023	виконано
2	Виконання вступу	13.10.2023	виконано
3	Виконання розділу 1	27.10.2023	виконано
4	Виконання розділу 2	07.11.2023	виконано
5	Виконання розділу 3	21.11.2023	виконано
6	Формулювання висновків	24.11.2023	виконано
7	Написати реферат, вступ, висновки та оформити список використаних джерел і додатки	15.12.2023	виконано
8	Подання роботи на нормоконтроль	20.12.2023	виконано
9	Передати кваліфікаційну роботу для перевірки на плагіат	25.12.2023	виконано
10	Подання роботи на кафедру	03.01.2024	виконано

Студент _____ Олександр СІТНИКОВ
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____ Анна ПРОЧАН
(підпис) (прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Ситніков О.Д. Сучасний розвиток екологічного туризму в національних парках України / Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю 242 «Туризм і рекреація» (освітньо-професійна програма «Рекреаційний туризм»). КЗВО «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» ЗОР, Запоріжжя, 2023.

У дослідженні було розглянуто теоретичні основи розвитку екологічного туризму в національних парках України, зокрема класифікація екологічного туризму та класифікація, структура, принципи зонування і особливості діяльності національного парку, як форми природоохоронної території, показані проблеми та перспективи розвитку екологічного туризму в національних парках України. Проаналізовано особливості підходів до розвитку туризму в національних парках та особливості різних моделей розвитку екологічного туризму в світі, зокрема американської (австралійської) та європейської моделей. Розглянуті проблеми та перспективи розвитку екологічного туризму в національних парках України; виявлено сучасний стан та проблеми розвитку екологічного туризму в національних парках Карпатського регіону на прикладі Ужанського національного природного парку, розроблені рекомендації щодо поліпшення ситуації, що склалася.

Кваліфікаційна робота містить 62 с., 5 табл., 4 рис., 62 джерело.

Ключові слова: національний парк, екологічний туризм, особливі охоронні природні території (ООПТ), природно-заповідний фонд України, еко-тур, екологічна стежка, зони регульованої та стаціонарної рекреації.

ABSTRACT

Sitnikov O.D. Modern development of ecological tourism in the national parks of Ukraine / Qualification work for obtaining a master's degree in the

specialty 242 «Tourism and recreation» (educational and professional program «Recreational tourism»). KZVO "Khortytsk National Educational and Rehabilitation Academy" ZOR, Zaporizhzhia, 2023.

The study considered the theoretical foundations of the development of ecological tourism in national parks of Ukraine, in particular the classification of ecological tourism and the classification, structure, principles of zoning and peculiarities of the activity of the national park as a form of nature conservation area, showed the problems and prospects of the development of ecological tourism in the national parks of Ukraine. The peculiarities of approaches to the development of tourism in national parks and the peculiarities of various models of the development of ecological tourism in the world, in particular the American (Australian) and European models, are analyzed. Considered problems and prospects for the development of ecological tourism in the national parks of Ukraine; the current state and problems of the development of ecological tourism in the national parks of the Carpathian region were revealed using the example of the Uzhan National Nature Park, recommendations were developed to improve the current situation.

The qualification work contains 62 pages, 5 tables, 4 figures, 62 sources.

Keywords: national park, ecological tourism, special protected natural areas (protected natural areas), nature reserve fund of Ukraine, eco-tour, ecological trail, zones of regulated and stationary recreation.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В НАЦІОНАЛЬНИХ ПАРКАХ.....	9
1.1. Особливості класифікації екологічного туризму.....	9
1.2. Національні парки як форма природоохоронної території	13
Висновки до 1 розділу.....	20
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ПІДХОДІВ ДО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В НАЦІОНАЛЬНИХ ПАРКАХ	22
2.1. Національний парк як цільової ресурс розвитку екологічного туризму	22
2.2. Особливості американської (австралійської) та європейської моделей розвитку туризму в національних парках	29
2.3. Практика розвитку туризму в національних парках України.....	38
Висновки до розділу 2.....	42
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В НАЦІОНАЛЬНИХ ПАРКАХ УКРАЇНИ	44
3.1. Проблеми та перспективи розвитку екологічного туризму в національних парках України.....	44
3.2. Розвиток екологічного туризму в національних парках України на прикладі Ужанського національного природного парку	48
Висновки до розділу 3.....	54
ВИСНОВКИ.....	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	58

ВСТУП

Актуальність дослідження. Всесвітній досвід розвитку екологічного туризму показує, що національні парки є найбільш ефективним ресурсом його стійкого розвитку. Стійкість розвитку екотуризму забезпечується як контролем і регулюванням туристичної та масової рекреаційної діяльності, так і підтриманням балансу зонування територій з різними режимами заповідності.

Основою досліджень стали теоретико-методичні розробки в області вивчення проблем, передумов та перспектив розвитку екологічного туризму в національних парках, викладені в працях С.М. Біржакова, В.І., Т.В. Ніколаєнко, А.Н. Іванов, К. Бишоп, М. Грін, Ю.В. Зінько, М.Й. Рутинський, В. Брусак, Б. Дзядик та ін.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є дослідження сучасного стану, передумов та перспектив розвитку екологічного туризму в національних парках України.

Для досягнення мети необхідно вирішити такі *завдання*:

- дослідити теоретичні основи розвитку екологічного туризму в національних парках;
- проаналізувати особливості підходів до розвитку туризму в національних парках;
- дослідити проблеми та перспективи розвитку туризму в національних парках України.

Об'єкт дослідження – розвиток екологічного туризму в національних парках України.

Предмет дослідження – вивчення сучасних проблем, передумов та перспектив розвитку екологічного туризму в національних парках України.

Методи дослідження. Для розв'язування поставлених завдань використано такі методи наукового дослідження: описовий, порівняльний, аналізу та синтезу.

Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновку, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ В НАЦІОНАЛЬНИХ ПАРКАХ

1.1. Особливості класифікації екологічного туризму

Екотуризм є одним з найбільш швидкозростаючих секторів індустрії туризму. Згідно з визначенням Товариства екотуризму (США), «еко-туризм – це будь-які види туризму і рекреації в природі, які завдають шкоди природним комплексам, сприяють охороні природи і поліпшенню добробуту місцевого населення». Екологічний туризм (еко-туризм) – це форма сталого туризму, сфокусована на відвідини щодо незайманих антропогенним впливом природних територій [20]. Іншими словами, «еко-туризм – це стійкий і природно-орієнтований туризм і рекреація».

Стійкість ж у туризмі має на увазі позитивний загальний баланс екологічних, соціально-культурних та економічних впливів туризму, а також позитивний вплив відвідувачів друг на друга. Отже, відмінні риси екотуризму полягають в тому, що він створює і задовольняє бажання людини спілкуватися з природою, запобігає негативному впливу на екологію, культуру і естетику, і змушує туристичний потенціал служити на благо природи і соціально-економічного розвитку. Крім цього, розвиток екотуризму сприяє підвищенню еколого-освітнього та загальнокультурного рівня як відвідувачів, так і місцевих жителів [47].

Стійкий туризм – це туризм, який має на увазі необмежено довгий підтримку ресурсів, на яких базується. Поняття стійкого туризму використовується і в більш широкому контексті: «всі типи туризму, засновані як на природних, так і штучних ресурсах, які вносять вклад у стійкий розвиток».

У деяких країнах, що розвиваються (Кенія, Еквадор, Коста Ріка, Непал) еко-туризм є головним джерелом доходів з-за кордону. Навіть в країнах, в яких потік туристів відносно невеликий, еко-туризм може відігравати важливу роль в економіці окремих регіонів або місцевостей. Яскравим прикладом може служити національний парк «Галапагоські острови», в якому туризм є важливим джерелом доходу не тільки самого парку, але також для інших охоронюваних територій регіону [12].

Термін «еко-туризм» був введений в ужиток на початку 80-х років ХХ ст. Єдине визначення екотуризму відсутня. Існує безліч визначень, схожих за змістом, але розрізняються за формулюванням і контексту.

Наведемо визначення міжнародних організацій:

Суспільство екотуризму (The Ecotourism Society): «Екотуризм – це відповідальне подорож в природні території, яке сприяє охороні природи і покращує добробут місцевого населення».

За умови адекватного планування, організації та управління, до екологічного туризму можна віднести широкий спектр діяльності – від тривалих наукових експедицій до короткочасного відпочинку на природі у вихідні дні. Все це різноманіття можна умовно класифікувати за різними критеріями, зокрема, за групами подорожуючих, головним об'єктом відвідин, видам туристської діяльності, тривалості перебування і ін.

Типологія екотуризму.

Класи: еко-тури в «дикої» природи, в межах територій, що охороняються; еко-тури поза межами охоронюваних територій; еко-тури на просторі культурного ландшафту.

Види: за основну мету; за основним об'єкту.

Форми: за віком учасників (діти і дорослі); за станом їх здоров'я (з обмеженнями); за чисельністю груп (малі і великі).

Точно так же види еко-турів із заздалегідь визначеними чіткими основними цілями і об'єктами відвідування вимагають більш спеціального

планування і забезпечення, ніж, наприклад, Агро-тури під девізом «Відпочинок в селянській хаті».

За основним об'єкту, в значній мірі визначає зміст програми туру і частково форму його організації, виділяються види еко-турів: ботанічні, зоологічні, геологічні тури та ін.; еколого-етнографічні та археологічні, еколого-культурні тури; агро-тури; спелеологічні, водні, гірські тури і ін.

Основними об'єктами екотуризму у його класично-природоохоронної, вузької трактуванні вважаються щодо непорушених природні комплекси або окремі їх елементи. Нерідко об'єктами пізнавального або наукового екотуризму стають окремі найбільш «популярні» і примітні біологічні види тварин і рослин.

Екотуристів приваблюють і унікальні об'єкти неживої природи, геоморфологічні, гідрологічні та інші особливості (окремі гори і каньйони, печери, водоспади, озера і річки і ін.), а також палеонтологічні знахідки. Об'єктами екотуризму можуть бути унікальні рослинні угруповання і біоценози в цілому, наприклад, ліси, степи, тундра тощо в різні пори року. Крім цього, об'єктами екотуризму можуть бути культурні, етнографічні, археологічні та історичні пам'ятки, а також природно-антропогенні (культурні) ландшафти в цілому – що особливо характерно для екологічних турів в їх широкому трактуванні [21].

Цілі туру і його об'єкти пов'язані між собою. Обидва головних видових ознаки не можна вважати абсолютно незалежними підставами класифікації (в реальній програмі туру його цілі і об'єкти часто поєднуються і поєднуються). Проте, організатор і учасник туру може визначити його головні особливості і віднести кожен конкретний тур до того чи іншого виду.

В даний час на світовому ринку пригодницький туризм (adventure tourism) – це не просто подорожі з пригодами, а тури з елементами чогось незвичайного, виняткового для туристів. Один і той же туроператор на даному сегменті ринку може пропонувати широкий спектр послуг: від банальної пішої прогулянки лісом до експедиції в Антарктиду. Як правило,

тур організується в країни з теплим кліматом (Африка, Південна Америка, Південно-Східна Азія), і туристи відвідують за одну поїздку кілька країн.

Як приклад поширеності різних видів еко-турів наводяться узагальнені статистичні дані Товариства екотуризму США за 1998 рік. Оскільки в силу деяких методологічних відмінностей, вести надійну статистику еко-турів важко, наводяться відомості про «природно-орієнтованому» туризмі в цілому. В середньому близько 48% всіх американських туристів схильні якусь частину своєї відпустки присвятити природно-орієнтованого туризму. З безлічі видів природно-орієнтованих турів американці явно віддають перевагу відвідуванню національних парків та інших охоронюваних природних територій.

Таблиця 1.1

Розподіл популярності видів еко-турів в США

№	Види еко-турів	%
1	Відвідування парків	55,8
2	Піші походи	55,0
3	Відвідування особливо охоронюваних територій	47,8
4	Спостереження диких тварин	45,8
5	Походи по природним стежках (еко-стежкою)	37,1
6	Еколого-просвітницькі тури	20,3
7	Бьордвотчінг	19,5
8	Велосипедні тури	18,7
9	Риболовля на прісних водоймах	17,9
10	Дайвінг	14,7
11	Відвідування водно-болотних угідь	12
12	Походи в гори, скалолазання	11,6
13	Подорожі на каное і каяках	9,2
14	Життя на ранчо	4,0
15	Плавання	3,6
16	Човнові походи	3,6
17	Берегові тури	3,2
18	Океанічні тури	2,8
19	Життя в кемпінгах	2,0

Природний туризм (nature tourism, nature-based or nature-oriented tourism) – будь-які види туризму, які безпосередньо залежать від використання природних ресурсів в їх відносно незміненому стані, включаючи ландшафти, рельєф, води, рослинність та диких тварин.

Екотуризм – це більш комплексна концепція, що передбачає неякісне використання і збереження біорізноманіття для майбутніх поколінь, планування і управління туристичною діяльністю; крім інтересів туристів, він має на увазі досягнення суспільних цілей. Невід'ємний компонент екотуризму – взаємодія з місцевим населенням, створення більш сприятливих економічних умов в відвідуваних районах [33].

Зелений сільський туризм, або агро-туризм (agrotourism), особливо популярний в США і країнах Західної Європи – відпочинок в сільській місцевості (в селах, на хуторах, в зручних селянських будинках). Туристи деякий час ведуть сільський спосіб життя серед природи, знайомляться з цінностями народної культури, прикладного мистецтва, з національними піснями і танцями, місцевими звичаями, беруть участь в традиційному сільському праці, народних святах і фестивалях. «Зелений» туризм (green tourism) має на увазі застосування в туристичній індустрії екологічних методів і технологій. У німецькомовних країнах прикметник «екологічний» вживається дуже рідко і в визначеннях «зелених» галузей туризму практично не використовується. Там найбільш широке поширення набув термін «м'який туризм» або «екологічно та соціально відповідальний туризм» [44].

1.2. Національні парки як форма природоохоронної території

Людська цивілізація – єдина з існуючих на планеті, чиє існування і розвиток обумовлює погіршення, якщо не знищення, довкілля всіх інших популяцій, включаючи і саме людство. Техногенний характер розвитку цивілізації неминуче веде до знищення природного середовища. Природа по відношенню до людини виконує функції, пов'язані із задоволенням його потреб, таких як – екологічна, економічна, естетична, рекреаційна, наукова, культурна. В рамках екологічного споживання природних ресурсів людина

задовольняє свої вітальні потреби, такі як дихання, угамування голоду і спраги [2].

У певний історичний період в рамках даної взаємодії з навколишнім середовищем людина не відрізняється від інших живих істот, що населяють планету. Але з початком антропогенного розвитку цивілізації (по всій видимості, відлік слід вести з початку використання людиною вогню) природа перестала бути для людини будинком, а стала його «майстерні», де він відчував себе повноправним господарем. З тих пір природа виконує економічну функцію. Що ж стосується інших згаданих функцій, то їх народження слід віднести вже до сучасного етапу розвитку людства.

Всесвітній досвід розвитку екологічного туризму показує, що національні парки є найбільш ефективним ресурсом його стійкого розвитку. Стійкість розвитку екотуризму забезпечується як контролем і регулюванням туристичної та масової рекреаційної діяльності, так і підтриманням балансу зонування територій з різними режимами заповідності [34].

Однак національні парки є лише однією з форм функціонування охоронюваних природних територій, які входять до складу природно-заповідного фонду України.

Згідно з природоохоронним законодавством України виділяються 11 категорій заповідних територій, які відповідають міжнародним вимогам і концепціям заповідної справи. Сьогодні в Україні створено 6445 природно-заповідних об'єктів із загальною площею 1667,9 тис. га, а саме: 12 природних заповідників, 3 біосферних заповідника, 6 природних національних парків, 17 регіональних ландшафтних парків, 2185 заказників, 2914 пам'яток природи, 755 заповідних урочищ, 19 ботанічних садів, 27 дендрологічних парків, 7 зоологічних парків, 498 парків - пам'яток садово-паркового мистецтва [64].

Рис. 1.2. Класифікація територій природно-заповідного фонду України

Класифікація територій природно-заповідного фонду України представлена на рис. 1.2.

Розглянемо докладніше різні форми особливо охоронюваних природних територій (ООПТ).

Природні заповідники. Природні заповідники – природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів,

вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них, розробки наукових основ охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки (стаття 15). Таким чином, відповідно до законодавства, природні заповідники не призначені для проведення туристичної чи іншої рекреаційної діяльності. Зокрема на території природних заповідників заборонено розведення вогнищ, влаштування, місць відпочинку населення, стоянка транспорту, а також проїзд і прохід сторонніх осіб, прогін свійських тварин, пересування механічних транспортних засобів, за винятком шляхів загального користування (стаття 16).

На території державних природних заповідників повністю вилучаються з господарського використання особливо охоронювані природні комплекси та об'єкти (земля, води, надра, рослинний і тваринний світ), що мають природоохоронне, наукове, еколого-просвітницьке значення як зразки природної природою середовища, типові чи рідкісні ландшафти, місця збереження генетичного фонду рослинного і тваринного світу [22].

Будівлі, споруди, історико-культурні та інші об'єкти нерухомості закріплюються за державними природними заповідниками на праві оперативного управління. Забороняється вилучення або інше припинення прав на земельні ділянки та інші природні ресурси, які включаються в державні природні заповідники.

Природні ресурси і нерухоме майно державних природних заповідників повністю вилучаються з обігу (не можуть відчужуватися і переходити від однієї особи до іншої іншими способами).

Природні заповідники можуть мати наступні підкатегорії:

1. Абсолютні (еталонні, недоторканні). Створюються (створені) на територіях (акваторіях), які уникали господарського освоєння, в природоохоронних, наукових і естетичних цілях. Представлені корінними екосистемами. Будь-яке втручання в стан природи і перебіг природних процесів виключено. Можливе застосування санкціонованих заходів по

боротьбі з пожежами і, у виняткових випадках, з порятунку рослин і тварин. Біотехнічні заходи (крім згаданих), регуляційні заходи і всі форми туризму заборонені. Число, розміщення і площу абсолютних природних заповідників повинні забезпечити зональний репрезентативний моніторинг стану і динаміки природних екосистем.

2. Секційні. Створюються на територіях (акваторіях), в певній мірі змінених господарською діяльністю і мають значні включення похідних екосистем. У наукову програму в числі основних входять завдання зі спостереження за штучними і природними сукцесії і по відновленню типових, корінних екосистем. Можливе проведення регуляційних і біотехнічних заходів в суворій відповідності з екологічними особливостями і науковим профілем природного заповідника. Може бути дозволений регульований екологічний туризм, що не зачіпає основні охоронювані природні об'єкти.

3. Резервні. Мають ділянки території (акваторії), змінені антропогенними впливами. Крім виконання основних природоохоронних і наукових програм, спеціально займаються охороною та відновленням ареалів і чисельності цінних і рідкісних видів рослин і тварин, в тому числі і шляхом їх розведення в неволі і напіввільних умовах. Регуляційні і біотехнічні заходи можуть включати в себе обмежені дії щодо поліпшення середовища існування відновлюваних організмів і їх інтродукцію. Можливо поєднання резервних функцій з секційними. Екологічний туризм не повинен зачіпати основних об'єктів охорони та відтворення [13].

В Україні 12 природних заповідників: Дніпровсько-Арельській (Дніпропетровська область), Дунайські Плавні (Одеська область), Канівський (Черкаська область), Карадазький, Кримський, Мис Март'ян, Ялтинський (Крим), Луганський (Луганська область), Медобори (Тернопільська область), Поліський (Житомирська область), Розточчя (Львівська область), Український степовий заповідник (Донецька область).

У межах території біосферних заповідників можуть виділятися зони регульованого заповідного режиму, до складу яких включаються регіональні ландшафтні парки, заказники, заповідні урочища з додержанням вимог щодо їх охорони, встановлених Законом (стаття 18).

В Україні 3 біосферних заповідника: Асканія-Нова (Херсонська область), Карпатський (Закарпатська область), Чорноморський (Херсонська і Миколаївська області).

На території національного парку допускається і організовується туризм. Територія національного парку знаходиться під захистом юридичного режиму, що виключає всі види експлуатації природних ресурсів людиною і не допускає будь-яких порушень цілісності території діяльності визнана діяльністю людини» [5].

Ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами та об'єктами вилучаються з господарського використання і надаються національним природним паркам у порядку, встановленому цим Законом та іншими актами законодавства України.

Ідея організації національних парків була відразу широко підтримана. До початка ХХ століття їх налічувалося в шести країнах всього 19, загальною площею 4,6 мільйона гектарів. У перші два десятиліття ХХ століття в США і Канаді організували ще по десять національних парків, в Австралії – 8, в Швеції – 7, по 2 в Новій Зеландії, Іспанії та на територіях сучасних Зімбабве і Намібії. У наступні три десятиліття темп створення нових національних парків продовжував наростати. У 1950 році в 39 країнах світу налічувалося вже 200 парків. Зараз їх в світі вже близько 4 тисяч.

Національних парків в Україні шість: Азово-Сиваський (Херсонська область), Вижницький (Чернівецька область), Карпатський (Івано-Франківська область), Синевир (Закарпатська область), Шацький (Волинська область), Святі гори (Донецька область) [].

Природний заказник. Природний заказник – ділянка території або акваторії, де постійно або тимчасово забороняється використання одних

видів природних ресурсів (окремих видів або груп рослин, тварин, корисних копалин) в поєднанні з обмеженим і узгодженим використанням ін. Видів природних ресурсів. На території природного заказника забороняється господарська, рекреаційна і ін. Діяльність, якщо вона суперечить цілям його організації.

Класифікація зональних статусів ООПТ представлена на рис 1.3.

Рис 1.3. Класифікація зональних статусів ООПТ

Зонування території національного природного парку, рекреаційна та інша діяльність на його території проводяться відповідно до Положення про національний природний парк та Проектом організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів, що затверджується Кабінетом Міністрів України (стаття 21).

Рекреаційна діяльність на території національних природних парків організовується спеціальними підрозділами адміністрації парків, а також іншими підприємствами, установами та організаціями на підставі угод з адміністрацією парку (стаття 22).

Таким чином, національні парки, які є для України досить новою формою ООПТ, створюються в відповідність з світовими тенденціями як охорони природи, так і розвитку туризму.

Ще однією формою ООПТ, яка передбачає розвиток туризму на своїй території є регіональні ландшафтні парки [34].

На регіональні ландшафтні парки покладається виконання наступних завдань: збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів; створення умов для ефективного туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів; сприяння екологічній освітньо-виховній роботі (стаття 23).

На території регіональних ландшафтних парків з урахуванням природоохоронної, оздоровчої, наукової, рекреаційної, історико-культурної та інших цінностей природних комплексів та об'єктів, їх особливостей може проводитися зонування з урахуванням вимог, встановлених для територій національних природних парків (стаття 24)

Висновки до розділу 1

Виділення всіх цих видів екотуризму, особливо в країнах Заходу, є досить умовним. Буває дуже важко провести чітку грань між різними видами екотуризму, наприклад, пізнавальним і рекреаційним (якщо, у супереч поширеним в Україні системі уявлень і термінології, виділяти таку форму туризму). Проте, врахування особливостей різних видів екотуризму може бути корисним для того, щоб визначитися, з якими категоріями відвідувачів

має сенс працювати і які з них найбільш відповідають специфіці вашої території.

В цілому, для розвитку екотуризму в останні роки існує багато тенденцій. З одного боку, еко-туризм стає все більш різноманітним, постійно виникають його нові види. З іншого, зростає його інтеграція з іншими галузями туристичної індустрії.

Зонування території національного природного парку, рекреаційна та інша діяльність на його території проводяться відповідно до Положення про національний природний парк та Проектом організації території національного природного парку, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів і об'єктів, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

Рекреаційна діяльність на території національних природних парків організовується спеціальними підрозділами адміністрації парків, а також іншими підприємствами, установами та організаціями на підставі угод з адміністрацією парку.

Таким чином, національні парки, які є для України досить новою формою ООПТ, створюються в відповідності з світовими тенденціями як охорони природи, так і розвитку туризму.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ПІДХОДІВ ДО РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В НАЦІОНАЛЬНИХ ПАРКАХ

2.1. Національний парк як цільової ресурс розвитку екологічного туризму

У попередньому параграфі нами було розглянуто питання класифікації та особливості особливо охоронюваних природних територій (ООПТ). Нами було показано, що різні види ООПТ є системні утворення, що мають складні структури зонування, режимів охорони і дозвільної діяльності. Для нас представляє інтерес розгляд категорій ООПТ в контексті правових, господарських, економічних і організаційних можливостях розвитку екологічного туризму на ООПТ.

У найбільших державах Північної Америки, США і Канаді – площа ООПТ перевищує відповідно 21% і 9% від площі країни. Особливо слід відзначити мережу знаменитих американських національних парків, що стали символом і гордістю нації. Мережа парків почала формуватися ще в кінці XIX ст. і нині охоплює практично всі великі визначні природні об'єкти країни [34].

Мережа канадських ООПТ включає національні парки, парки провінційного або територіального підпорядкування, національні природні території, регіональні парки, екологічні заповідники і території, що знаходяться в приватному володінні. У найближчі роки загальна площа ООПТ повинна скласти 12% території країни. У цих ООПТ з вичерпною повнотою повинні бути представлені ландшафти всіх природних регіонів [34].

Досить високим рівнем розвитку ООПТ виділяються багато країн Латинської Америки (відносна площа ООПТ в регіоні в цілому - більш 13%). Мережа ООПТ початку тут активно формуватися лише в 70-ті роки ХХ ст. На відміну від старозасвоєних земель Європи, на яких ООПТ створювалися часто не там, де це потрібно з біолого-географічних позицій, а там, де ще збереглися хоч якісь ділянки відносно незміненому вигляді природи, резервація земель тут носила попереджувальний характер. Цьому багато в чому сприяли рекомендації міжнародного природоохоронного спільноти, що указував на виняткові екологічні функції влажнотропічних лісів регіону для регулювання глобального клімату та збереження біорізноманіття. Наприклад, в Коста-Ріці до 1970 р не було жодної ООПТ. В даний час на площі, що перевищує 30% території країни, організовані ООПТ дев'яти різних категорій, що охоплюють практично всі збережені в країні лісові масиви та інші унікальні природні та культурні об'єкти. З інших країн Латинської Америки за відносної площі ООПТ виділяються Еквадор (39%), Венесуела (29%), Домініканська республіка (22%). Серед ООПТ різних категорій в Латинській Америці основну роль грають національні парки та охоронювані природні території з керованими ресурсами [34].

Австралія та Океанія виділяються добре розвиненою системою ООПТ (відносна площа понад 14%). Велика частина природних об'єктів, які потребують режимі охорони, тут включена в регіональну мережу ПЗФ. В Австралії відносна площа ООПТ перевищує 12%. В цій державі з великою автономією штатів номенклатура ООПТ відрізняється не тільки національним своєрідністю, але і специфікою по окремим штатам. Велике значення мають морські охоронювані райони, в тому числі морські національні парки. Серед останніх виділяється знаменитий парк Великого Бар'єрного ріфа, створений в 1979 р Нова Зеландія входить в число десяти країн світу, в яких відносна площа ООПТ значно перевершує середньосвітовий рівень (понад 22%). Номенклатура ООПТ досить складна і

включає 13 різних категорій – від лісових парків, ландшафтних резерватів до національних парків і резерватів із суворим режимом охорони [34].

Для природи Азії характерна велика контрастність. Тут сусідять практично непошкодженими ландшафти з землями, історія освоєння яких налічує кілька тисячоліть. В цілому територія Азії відрізняється найменшими відносними площами ООПТ (близько 7%). Серед окремих азіатських країн першість по відносній площі ООПТ займає маленький Бутан, розташований в важкодоступній частині Східних Гімалаїв. При загальній площі держави 47 тис. км², ООПТ займають 20,6%. З великих держав виділяється Японія (близько 15%), де сформована досить струнка система ООПТ, що включає в себе природні резервати, національні та природні парки (вони грають головну роль в мережі ООПТ), ділянки з непорушеною природою, навчальні стежки природи та ін. Внаслідок острівного положення країни велике значення мають прибережно-морські охоронювані території та акваторії [34].

Серед різних категорій ООПТ переважають національні парки, в деяких країнах велике значення також мають керовані природні і ресурсні резервати. Велика увага приділяється організації ООПТ в Південно-Африканській республіці, хоча для цієї порівняно розвиненою в економічному відношенні країни характерна значна змінність природи. ООПТ займають тут близько 5,5%, з цієї площі більше половини належить національним паркам. Як записано в південноафриканському законодавстві, національні парки є гордістю нації і створюються для того, щоб представляти первозданну природу країни, культурні ландшафти, а також для економічної вигоди [34].

Кенія є одним зі світових лідерів за кількістю національних парків (всього 52), які займають значну частину країни. При цьому дохід від екологічного туризму, що розвивається в національних парках, становить одну з найважливіших статей бюджету цієї держави. Наведений короткий регіональний огляд показує, що поряд із загальними рисами територіальної охорони природи, в більшості країн виражені національні особливості,

пов'язані зі специфікою ландшафтів, історією, менталітетом населення, науковими традиціями [34].

Світовий досвід природної охорони з одного боку і розвитку туризму та рекреації з іншого боку привів до створення класифікації Міжнародного союзу охорони природи, на критерії якої спираються більшість країн світу.

Аналіз таблиці 2.1 показують, що розвиток туризму і рекреації є однією з першочергових потенційних завдань для категорій МСОП 2, 3 і 5, а саме: національних парків, природних пам'яток і охоронюваних наземних і морських ландшафтів.

Порівняльний аналіз питомої ваги від кількості і площі різних категорій ООПТ (таб. 2.2) показав, що категорії орієнтовані на розвиток туризму і рекреації складають в цілому 29,6% від загального числа і 30,7% від загальної площі ПЗФ в світі. При цьому найбільший потенціал для розвитку туризму мають національні парки, які займають 23,6% від загальної території ООПТ.

Таблиця 2.1

Потенційні основні завдання управління ООПТ по різних категоріям МСОП [4].

Завдання	Ia	Ib	II	III	IV	V	VI
Наукові дослідження	1	3	2	2	2	2	3
Охорона дикої природи	2	1	2	3	3	-	2
Збереження біорізноманіття	1	2	1	1	1	2	1
Надання екосистемних послуг	2	1	1	-	1	2	1
Збереження природних і культурних цінностей	-	-	2	1	3	1	3
Освіта та просвіта	-	-	2	2	2	2	3
Туризм і рекреація	-	3	3	-	2	2	1
Збереження елементів традиційної культури	-	-	-	-	-	1	2

Умовні позначення: 1 - головна задача; 2 - другорядне завдання; 3 - одна з можливих завдань; - - завдання, що не застосовна до даної категорії

З таблиці 2.2 так само видно, що природні пам'ятки (категорія III), не дивлячись на відносно велику кількість об'єктів майже 20 тисяч, що становлять більше 19%, займають незначну площу 275,5 кв. км, або всього 1,5% загальної площі ПЗФ.

Охоронювані наземні і морські ландшафти займають значну площу 1056008 кв. км або 5,6%, і без сумніву в даний час є середньо перспективним, але поки ще недостатньо розкритим резервом подальшого розвитку екологічного туризму.

Аналіз розподілу переважаючих категорій ООПТ по різних регіонах світу (таб. 2.3) показує, що національні парки займають провідне місце саме в регіонах, що займають лідируючі позиції в світовому туризмі. Виняток становить Європа, в якій серед ООПТ переважають охоронювані ландшафти (категорія V), з огляду на практичне відчуття малозмінних територій.

Таблиця 2.2.

Число і площі різних категорій охоронюваних природних територій в світі [62]

Категорія	Кількість	Частка від числа ООПТ, %	Займана площа, км ²	Частка від площі ООПТ, %
Ia	4731	4,6	1 033 888	5,5
Ib	1302	1,3	1 015 512	5,4
II	3881	3,8	4 413 142	23,6
III	19 833	19,4	275 432	1,5
IV	27 641	27,1	3 022 515	16,1
V	6555	6,4	1 056 008	5,6
VI	4123	4,0	4 377 091	23,3
Без категорій	34 036	33,4	3 569 820	19,0
Всього	102 102	100,0	18 763 407	100,0

Таким чином, національні парки як форма ООПТ, призначена для розвитку туризму і рекреації, є найбільш ефективними в країнах з розвиненим туризмом, в яких збереглися значні по площі слабозмінні природні території.

У країнах з великими слабими територіями, в яких інтенсивною мірою розвивається туризм, крім національних парків, величезне значення мають

Wilderness Area – охоронювані території, керовані головним чином для збереження дикої природи і Protected Landscape / Seascape – великі охоронювані наземні і морські ландшафти (категорії Ib і V по МСОП), як можливі в майбутньому національні парки. Комплексне вирішення цих завдань забезпечується: функціональним зонуванням територій національних парків; позитивної економічної рентабельністю національних парків; екологічним характером туризму на територіях національних парків; забезпеченням балансу між прибутковістю і допустимого антропогенного навантаженням на територіях національних парків.

Таблиця 2.3

Переважаючі категорії охоронних природних територій за класифікацією МСОП в різних регіонах Землі [62].

Регіон	Переважна категорія МСОП	Частка від площі охоронюваних територій, %
Антарктика	Ia	81,0
Австралія і Нова Зеландія	VI	39,8
Карибський басейн	II	39,0
Центральна Америка	без категорій	34,6
	II	19,7
Східна Азія	Ib	44,2
Східна і Південна Африка	без категорій	31,9
	VI	28,3
Європа	V	46,1
Північна Африка і Близький Схід	VI	62,0
Північна Америка	II	36,7
Північна Євразія	IV	48,1
Тихий океан	VI	52,6
Південна Америка і Бразилія	без категорій	52,4
	II	17,5
Південна Азія	IV	50,5
Південно-Східна Азія	VI	26,8
Західна і Центральна Африка	IV	34,1

Цілі і принципи функціонального зонування національного парку. Експлуатація національних парків показує, що при їх організації потрібно перш за все чітко зонування. Масовий і тим більше неорганізований туризм призводить до загострення протиріч між природоохоронними і

рекреаційними функціями парку, тому в національних парках допускаються тільки регламентовані (контрольовані) туристські (як правило, піші) відвідування за визначеними маршрутами з чітким дотриманням допустимих норм навантаження на природні ділянки природи.

У центрі парку виділяється заповідне ядро. Розвантаження заповідної зони парку відбувається за рахунок направлення потоку відвідувачів на прилеглі території. Створювані там інформаційні зони одночасно є центрами виховної пропагандистської природоохоронної роботи серед відвідувачів. Пропагандистська робота в поєднанні з елементами гри підвищує привабливість периферійних зон. Зони розваги, розташовані в комплексі з національним парком, повинні мати цікаве художнє оформлення, що створює ілюзію подорожі з пригодами. Створення зони розваги допоможе вберегти парк від стихійного рекреаційного використання і дасть прибуток, необхідну для захисту природи [44].

Рекреаційно-буферна зона являє собою територію зелених насаджень з окремими спорудами та цілими комплексами інформаційної, господарської служб, пристроями для відпочинку, навчальними стежками, стоянками для відпочинку і т. д. Національні та природні парки являють собою складні екологічні організми, що складаються з систем різноманітних територій з диференційованими режимами охорони, використання і відновлення природи. У них використовується сучасний метод передачі знань і отримання інформації в легкій, доступній формі в процесі відпочинку.

Основним завданням складання територіального плану управління національного парку є розробка системи заходів по вирішенню наявних або передбачуваних конфліктів інтересів на окремих ділянках території парку. Такі заходи можуть передбачати коригування меж окремих функціональних зон, зміна режимів їх охорони і використання, виділення зон і пріоритетних ділянок управління та ін. Склад функціональних зон і їх розташування зазвичай визначаються на стадії підготовки матеріалів обґрунтування

організації національного парку і проходять обов'язкову державну екологічну експертизу [50].

Призначення зонування різноманітне. Зазвичай система зонування в будь-якому національному парку вирішує цілий комплекс завдань, пріоритетними серед яких є: зниження антропогенного впливу на природні та історико-культурні комплекси національного парку за рахунок диференційованої планувальної структури і регулювання рекреаційних потоків; ефективне функціонування служби охорони і адміністративно-господарських підрозділів адміністрації парку; створення системи, що розвивається туризму і відпочинку, що передбачає свободу вибору рекреаційних занять; сталий соціально-економічний розвиток території, основою якого є історико-культурну і природну спадщину [43].

2.2. Особливості американської (австралійської) та європейської моделей розвитку туризму в національних парках

Виникнення перших національних парків в світі і освіту систем ООПТ приурочено до кінця XIX в. і отримало подальший бурхливий розвиток в XX в. Загальноприйнятою вважають наступну періодизацію виникнення національних парків в світі:

1. Кінець XIX – початок XX в. – виникнення і бурхливий розвиток національних парків в Північній Америці.
2. 50-60-і рр. XX ст. – активізація виникнення національних парків в Європі.
3. 80-90-і рр. XX ст. – розвиток мережі національних парків в країнах, що розвиваються [61].

Перший в світі національний парк Йеллоустонський – створений в 1872 р в США. Завдання, поставлені перед співробітниками парку, зводилися до збереження цінних у науковому, естетичному та історичному відносінах

ландшафтів в дослідних і культурно-просвітницьких цілях. Парк займає площу 888 708 га. Територією протікає річка Йеллоустон, що впадає в озеро Йеллоустон площею 36 000 га. Парк знаменитий своїми гейзерами. 90% території покрита хвойними лісами. Багата фауна парку. Тут зустрічається білоголовий орлан, беркут, канадський журавель і багато інших птахів. У парку мешкають олень чорнохвостий, лось, гірський баран, пума, рись, чорний ведмідь і грізли.

Відвідуваність парку становить близько трьох мільйонів чоловік в рік. Плануванням парку організовано сім заповідних зон, в яких допускається пересування тільки піших і верхових екскурсантів за визначеними маршрутами. Поза заповідних зон прокладені автомобільні дороги загальною протяжністю 228 км, а пішохідних і кінних стежок в парку 1600 км. У різних точках парку розташовані так звані для відвідувачів центри.

У 1962 році Йеллоустонський парк прийняв свого мільярдного відвідувача, в 1972 році двохмільярдного. Зараз парк почав уже відлік п'ятого мільярда відвідувачів [45].

У світі існує понад 5300 охоронюваних територій і національних парків, з них 2600 великі, що мають світове значення і внесені до реєстру ООН. Найбільша концентрація національних парків спостерігається в Північній Америці (США, Канада), де національні парки стали об'єктом туризму, а кількість туристських прибутків в них постійно зростає [3]. Доходи від національних парків США, за найскромнішими підрахунками, становлять 2 мільярди доларів.

Доходи на вкладений капітал, звичайно ж, в чималому ступені сприяли створенню та облаштуванню національних парків. Подекуди під їх вивіску стали підганяти і території, недостатньо примітні в природному відношенні. Як приклад можна назвати 17 національних парків Японії, створених в період 1934-1950 років, які згодом не отримали міжнародного визнання. Та ж доля спіткала і деякі парки Голландії, Ефіопії, Великобританії, Італії, Коста-

Ріки. Три національні парки Гватемали також перевели в категорію «ресурсних резерватів» [53].

Щоб попередити можливу експлуатацію популярності наявних національних парків і девальвацію самої ідеї їх створення, представники міжнародної природоохоронної громадськості – члени створеного в 1948 році Міжнародного союзу охорони природи і природних ресурсів (МСОП) звернулися в ООН з проханням врегулювати становище.

МСОП розробив, а Генеральна асамблея прийняла резолюцію, в якій говориться: «З огляду на значення, яке надає ООН ідеї національного парку як розумній формі використання природних ресурсів, і з огляду на збільшується в останні роки в ряді країн вживання терміну» національний парк «для позначення територій, мають зовсім інші завдання і статус, Генеральна асамблея МСОП, що проходила в Нью-Делі в листопаді 1969 р рекомендує всім урядам зберегти термін «національний парк» тільки за територіями, що відповідають наступним критеріям, і, крім того, зробити все від них залежне, щоб так само чинили місцеві органи влади і приватні організації, які бажають заснувати заповідник.

Ця резолюція отримала широке міжнародне визнання і згодом була схвалена II Всесвітньою конференцією по національним паркам, що проходила в Йеллоустоні в 1972 році. Відповідно до даної резолюції Комісія МСОП за національними паркам розробила критерії для включення в список ООН територій, що відповідають необхідним вимогам. Таким чином, в даний час міжнародна концепція парку пред'являє до нього досить жорсткі вимоги і висуває ряд обмежень [22].

Досвід експлуатації Йеллоустонського парку дозволив Асоціації національних парків США сформулювати основні принципи організації національних парків. Національні парки поділяються на три категорії: природні, історичні та рекреаційні. У середині кожної з цих категорій передбачається створення наступних зон: ділянки інтенсивного рекреаційного використання; ділянки нормального рекреаційного

використання; ділянки природного оточення уздовж доріг; особливо видатні ділянки природи; ділянки незайманої природи (без доріг); історичні та культурні місцевості.

Національний парк є традиційною і центральною категорією територіальної охорони природи в Північній Америці. Не випадково в США поступово сформувалася «система національних парків», в яке входять не тільки власне національні парки, а й багато інших установ (таблиця 2.4) [23]. В останні роки американська служба національних парків провела дослідження і на їх основі розробила перелік першочергових заходів, що дають можливість скоротити принесений національним паркам збиток. У них входять: обмеження або повне виключення доступу індивідуальних автомобілів; розвиток мережі спеціального паркового транспорту; виняток розваг штучного характеру, обмеження комфорту обслуговування (перевага віддається скромному «дикому» житла); збільшення кількості і протяжності пішохідних стежок і маршрутів; відмова від будівництва нових доріг; винос рекреаційних установ за межі території парків або в його периферійну зону; лімітування часу перебування; посилення просвітницької роботи з відвідувачами [43].

У США починає складатися новий тип парку з більшою орієнтацією на охорону природи. Генерується більше 50% попиту міжнародного екотуризму. Різноманітні види екологічного туризму також активно розвиваються і в самій країні. У США зосереджена найбільша в світі кількість організацій, пов'язаних як з внутрішнім, так і з міжнародним екотуризмом. У США та інших розвинених країнах при невеликому значенні екотуризму на державному рівні його роль на регіональному та місцевому рівнях постійно зростає [22].

Доходи від еко-подорожей складають як мінімум 10% від доходів, принесених міжнародним туризмом. Ця частка у внутрішньому туризмі, ймовірно, ще вище. Як зауважив голова Adventure Travel Society Дж. Пірсон:

«Економіка – це приводний ремінь екотуризму. Без неї становлення екотуризму не відбудуться» [33].

Таблиця 2.4

Категорії охоронюваних територій системи національних парків США [32]

Категорії	Рік заснування
Національний парк	1872
Національний пам'ятник	1906
Національний науковий резерват	1964
Національний історичний парк	1933
Національний військовий парк	1890
Національний меморіальний парк	1947
Національне поле битви	1960
Національний парк поля битви	1935
Національна місцевість поля битви	1890
Національна історична місцевість	1935
Національна історична місцевість не в федеральному володінні	1940
Національний меморіал	1911
Національне кладовище	1867
Міжнародний парк	1964
Білий дім	1800
історична місцевість	1964
Національне морське узбережжя	1937
Національна паркова автострада	1930
Національна зона відпочинку	1936
Національне озерне узбережжі	1966
Національний пейзажний річковий шлях	1964
Національна пейзажна стежка	1968
Національний історичний маршрут	1978
Національний столичний парк	1933
Національний резерват	1980
Інші парки	1948

Канада позиціонує природні види туризму (екологічний, пригодницький і ін.), чому сприяють величезна територія країни і різноманітні природно-рекреаційні ресурси (9970 тис. кв. км території мало засвоєні, крім вузької південної смуги, де живе 90% населення).

Основною метою створення національних парків у Канаді є захист природного середовища, складовою особливу спадщину країни. Національні парки створюються для підтримки здоров'я населення, відпочинку на свіжому повітрі, збереження національної спадщини шляхом охорони природних ландшафтів, флори, фауни, розвитку економіки регіону через

створення підприємств з організації подорожей та інших послуг для відвідувачів парку, а також створення робочих місць для місцевого населення в сфері управління парком [4]. Якщо основною функцією перших парків була природоохоронна, то у сучасних парків це інтегроване управління в рамках різних екосистем.

Туризм є значною статтею доходу канадської економіки. За даними 2010 року доходи від надходження туризму Канади складають 74,2 млрд канад. дол., частка туризму у ВВП країни – 2%. Туристська індустрія країни забезпечує роботою 617 тис. чоловік.

Внутрішній ринок туризму в Канаді є найбільшим сектором, що забезпечує близько 60% туристських доходів (2010 р). Приблизно 70% канадців вважають за краще подорожувати по своїй країні, а не за кордоном. Перш за все, це відноситься до канадцям середнього віку. Внутрішній туристичний ринок забезпечується за рахунок турів вихідного дня і нетривалої двотижневої відпустки канадців. Незважаючи на величезну різноманітність умов, туристські фірми всюди забезпечують мандрівників готелями високого класу, кемпінгами, мотелями, надають комфортабельні транспортні засоби та різні види туристських послуг [54].

Канадським туристам кращі походи на природу, відвідування національних парків, спортивне полювання та риболовля, спостереження за флорою і фауною, знайомство з історією і культурою корінного населення. В середньому за одну поїздку канадець витрачає близько 265 дол., з року в рік збільшуються витрати туристів на сувеніри і подарунки. Найбільш активний період для подорожей триває з липня по грудень (теплі місяці краще). 91% туристів вважають за краще подорожувати на автомобілях і зупинятися у друзів або у родичів [12].

Національні парки – основа для розвитку екологічного туризму. Узбережжя Тихого і Атлантичного океанів, берега арктичних морів і затоки Святого Лаврентія приваблюють величезну кількість птахів і морських ссавців. Так, в затоці Святого Лаврентія можна побачити різні види китів, на

заході Канади в національному парку Пасифік-Рим на острові Ванкувер мешкають зникаючі види морської видри. Всі тварини знаходяться під охороною. Наприклад, як тільки вчені констатують зменшення чисельності того чи іншого виду тварин, вводиться сувора заборона на полювання.

У Канаді урядова політика щодо збереження історичної спадщини з самого початку перебувала в тісному взаємозв'язку з політикою щодо захисту природного середовища і національних парків (федеральне Агентство по паркам – Parks Canada). Перший закон про національні парки (National Parks Act), який регулює збереження історичних та природних пам'яток Канади, був прийнятий в 1911 р, в 1930 р друга частина закону, згідно з якою федеральний уряд закріплювало за собою право на створення пам'ятників національного значення на що належить йому території.

Система національних парків Канади відіграє величезну роль в справі оздоровлення населення, так як канадці люблять масові види відпочинку на природі. Важливим фактором, що визначає відвідуваність національних парків, є зміни в графіках відпусток канадців. Так, в Канаді більш популярні часті, нетривалі відпустки недалеко від будинку (2-4 денні поїздки вихідного дня), ніж тривалі сімейні відпустки в два-три тижні. Національні парки готові до короткострокових відвідин, надаючи якісне обслуговування і ряд додаткових послуг [11].

Інформація про послуги національних парків доступна завдяки Інтернету та інших засобів комунікації. Всі національні парки Канади мають Інтернет-сайти з докладною інформацією, фото-, відеоматеріали, що стосуються питань від політики управління національним парком до досвіду надання тієї чи іншої послуги [24].

У більшості національних парків важливі локальні джерела фінансування, які є частиною загальних доходів. До них відносяться плата за вхід в парк, розміщення, проїзд транспорту, надання туристичних послуг (рибалка, полювання, екскурсії та ін.).

Схожа з американською моделлю розвитку туризму в національних парках існує в Австралії, тому її іноді називають «австралійською».

Доходи від міжнародного туризму в Австралії за березень 2014 – березень 2015 років склали рекордні 32,5 млрд \$, кількість міжнародних туристів в серпні 2015 року було 612 тис. чол. У 2009-10 рр. доходи від туризму в ВВП країни склали 2,6%, зайнято в сфері туризму 500 тис. чол. Витрати міжнародних туристів в сфері туризму Австралії в 2009-10 рр. розподілялися наступним чином: транспортні послуги – 19%, послуги розміщення – 14%, освітні послуги – 12%, покупки (шопінг), в тому числі із сувенірами та подарунками – 12%, послуги харчування – 11%, витрати на продукти харчування – 8% , витрати на алкогольні і інші напої – 5%, послуги оренди житла – 3%, послуги рекреації, культурні та спортивні послуги – 2%, витрати на паливо – 1,7%, послуги туроператорів і турфірм – 1%.

Європа є одним з найбільш густонаселених регіонів планети, і саме тому так важко для влади зберігати маленькі «острівці» незайманої природи цього субконтиненту. Проте, на території Європи є велика кількість національних парків, заповідних зон і що охороняються областей. Багатьом відомі такі назви, як Монблан, Біловезька пуща, Сноудонія, Парадіс і т.д.

Національні парки охоплюють заповідні зони, вільні від господарської діяльності людини. Тут природа залишена наодинці із собою, існує без втручання людини і розвивається за природним типом. Кожен європейський національний парк є унікальним у своєму роді і відрізняється природними особливостями і туристичними пропозиціями. Інформаційні бюлетені, керівництва та інформаційні центри, розташовані в національних парках, повідомляють відвідувачам про особливості парку. В умовах сильно освоєної Європи досвід формування мережі національних парків, прийнятий в Північній Америці повністю не застосуємо. Формування мережі національних парків Європи відрізняється від Північно-Американської моделі.

Європейський тип національного парку характеризується тим, що на його території є господарські зони. Ця модель зародилася кілька десятиліть тому, після американської системи, в Великобританії – країні з сильно освоєної місцевістю. Тут характерна висока ступінь залученості земель буферних зон парків в господарський оборот. На значних площах перетворених ландшафтів існують постійні поселення, в тому числі і міста [52].

Фінансове становище національних парків Європи можна описати як стабільний. Дохід від рекреаційних можливостей не поступається американським. Хоча європейські парки відчувають сильні погодні варіації і не відрізняються стабільними температурами як в США, потік туристів теж можна відчувати цілий рік. Цим обумовлюється наявність великої кількості гірських масивів в національних парках Європи, де здійснюється гірськолижний туризм. Спеціально обладнані території для заняття цим видом активного відпочинку не несе загрози навколишньому середовищу [45].

Рис. 2.1. Карта Південно-Західної національної прибережної стежки в Англії.

У 2003 р., перед відзначенням 25-річного ювілею найдовшою національної стежки SWCP, Агентством Сільській місцевості і Південно-

західним Регіональним Агентством Розвитку (SWRDA) було проведено вивчення ефективності діяльності цієї стежки. В результаті встановлено, що прибережна стежка J300M (SWCP) є серйозним «добувачем» грошей для всього Південно-західного узбережжя Англії.

Було вивчено також дохід, який місцеві жителі, а також відвідують їхні друзі та родичі приносять для місцевого бюджету, використовують маршрут.

Аналіз показав, що: приблизно 23 мільйони місцевих жителів йде по SWCP щороку, витрачають тут 116 мільйонів фунтів стерлінгів; місцеві жителі часто беруть з собою які відвідують їх друзів і родичів, які витрачають ще 48 мільйонів фунтів стерлінгів на рік при відвідуванні SWCP [61].

2.3. Практика розвитку туризму в національних парках України

Територія України є найбільш антропогенно-зміненою. При цьому рекреація і внутрішній туризм надає значне і мало контрольоване навантаження на потенційно привабливі території для рекреації і туризму. Тому розвиток екологічного туризму в Україні неминуче буде пов'язано з європейською моделлю. Різноманіття і місце об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ) України, що використовуються для рекреації і туризму представлено на рисунку 2.2.

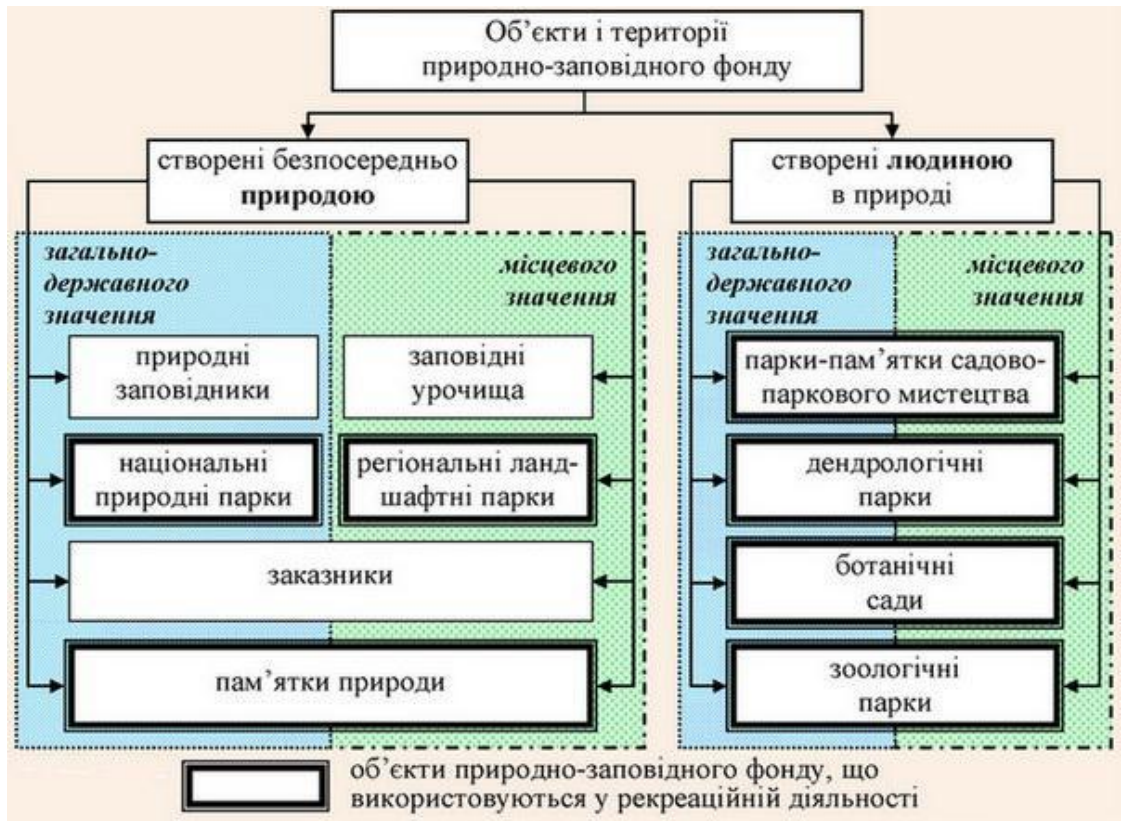

Рис. 2.2. Види ООПТ які використовуються для рекреації та туризму [34]

Розташування найбільших заповідників і національних парків на території України представлено на рисунку 2.3.

Рис. 2.3. Розташування найбільших заповідників і національних парків на карті України

Види туризму і рекреації на території ООПТ, які потенційно можуть розвиватися в нормативному полі природно-заповідного фонду України представлені на рисунку 2.4.

Найбільший в Україні національний природний парк «Подільські Товтри» є унікальною територією для розвитку екологічного туризму з різноманіттям живої природи, з великим вибором рекреаційних компонентів. Унікальність природи Подільського краю – зокрема південно-західна частина Хмельниччини, відповідає всім вимогам для організації екологічного національного парку.

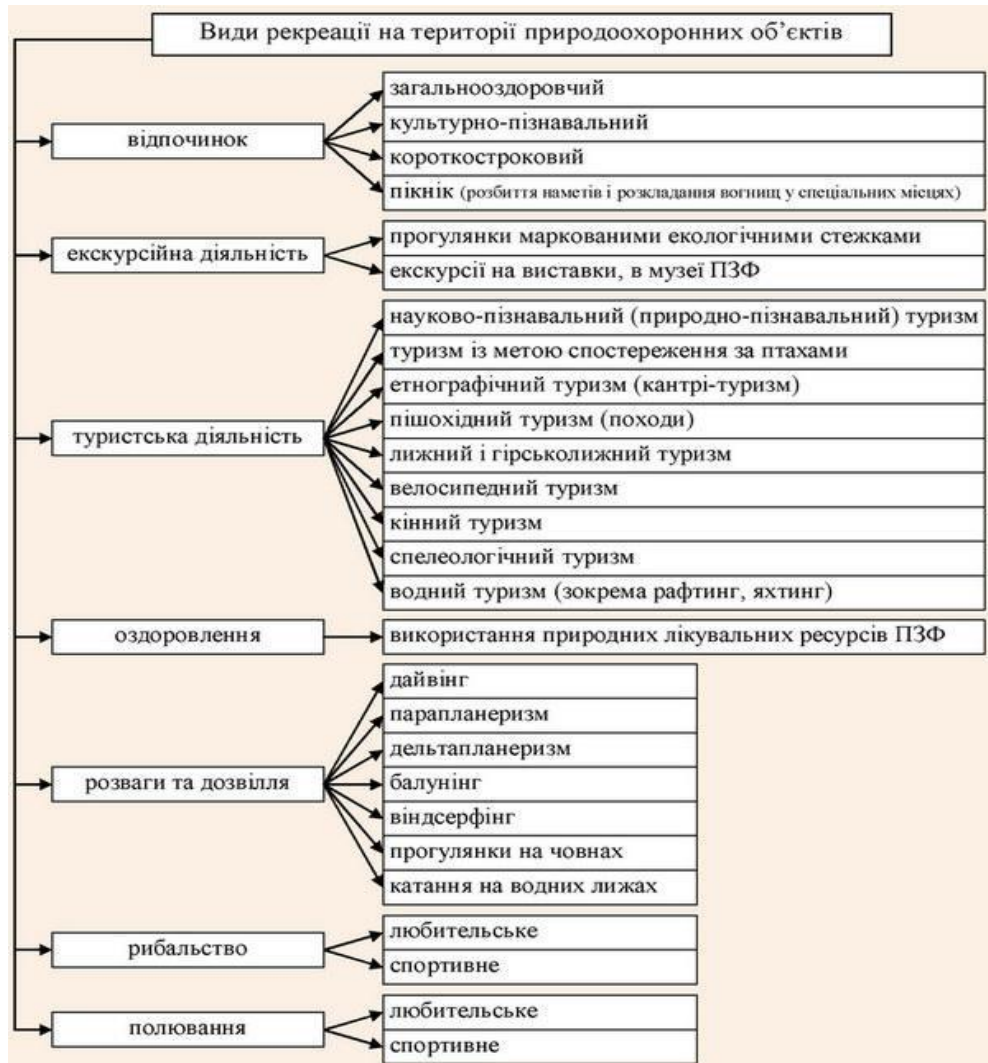

Рис 2.4. Допустимі види туризму і рекреації на окремих територіях ПЗФ України

Це справжній музей природи, де зосереджені ландшафтні, геологічні, історико-археологічні, архітектурні, ботанічні пам'ятки природи, що представляють собою значну наукову і рекреаційну цінність. Подільський Товтровий кряж і інші унікальні геологічні утворення в Придністров'ї - це національне надбання України [51].

Найбільшим потенціалом розвитку екологічного туризму в світі володіє Україна. Однак, з огляду на реальний стан справ, на даний момент наша країна знаходиться на довгій початковій стадії системного розвитку екотуризму, а так само на етапі становлення ООПТ як ресурсу природозбереження та сталого розвитку туризму і рекреації.

Серед видів туризму, які організовано розвиваються в національних парках України, лідирує піший туризм. Він представлений у всіх національних парках. За ним слідує водний (він представлений у 66% парків) і автотуризм (57%). Популярний кінний (26%), гірський (20%) і лижний (23%) туризм, в деяких парках пропонуються велотури. У 14% національних парках розвинений науковий і рибальський туризм, а також в національних парках представлені дитячий, екологічний, лікувально-оздоровчий, фото, сільський і орнітологічний види туризму [39].

Основними природними об'єктами екскурсій і турів з охоронюваних територій служать окремі компоненти природи, типові та унікальні природні ландшафти. Часто саме вони є символами тієї чи іншої території, що охороняється, завдяки яким туристи виявляють до неї первинний інтерес.

Джерела доходів національних парків і заповідників від туризму можуть бути досить численні. В основному це плата за різні види туристських послуг, в тому числі послуги провідників та екскурсоводів, розміщення, сервісні послуги (в тому числі транспортні, в окремих випадках плата за вхід на територію, за дозвіл на фото- і відеозйомки), за відвідування музею природи і розплідників, продаж сувенірів, організацію екотабір.

В цілому, можна констатувати, що ідея розвитку екологічного туризму в природоохороняємих територіях України як прогресивної сучасної форми стійкого розвитку туризму поки себе не виправдала. Навіть на Україні з її фантастичними ресурсами незайманої природи і можливостями бюджетного фінансування державних і регіональних проектів, природні заповідники, національні і регіональні парки поки не можуть наблизитися до відвідуваності нацпарків в США або Європи. Причин цього багато, однак, головною узагальненою причиною є відсутність працюючих механізмів концесійної або іншої форм інтеграції туристичного підприємництва на територіях ООПТ на тлі корупційно-заборонних бюрократичних заслонів [48].

У реальності ніякої інвестор сфери туризму поки не може, взявши в довготривалу оренду або концесію ділянку зони стаціонарної або регульованої рекреації розвивати інфраструктуру і спокійно будувати свій туристичний бізнес. При цьому самі адміністрації ООПТ не вміють і не хочуть розвивати у себе еко-туризм через недостатнє фінансування та відсутність необхідних кадрів. Тому, в найближчі роки без зміни законодавства, лібералізації бізнесу, реальної боротьби з корупцією, істотних поліпшень у розвитку екотуризму очікувати не варто.

Висновки до розділу 2

Таким чином основним завданням складання територіального плану управління національного парку є розробка системи заходів по вирішенню наявних або передбачуваних конфліктів інтересів на окремих ділянках території парку. Такі заходи можуть передбачати коригування меж окремих функціональних зон, зміна режимів їх охорони і використання, виділення зон і пріоритетних ділянок управління та ін. Склад функціональних зон і їх розташування зазвичай визначаються на стадії підготовки матеріалів

обґрунтування організації національного парку і проходять обов'язкову державну екологічну експертизу.

Національні парки охоплюють заповідні зони, вільні від господарської діяльності людини. Тут природа залишена наодинці із собою, існує без втручання людини і розвивається за природним типом. Кожен європейський національний парк є унікальним у своєму роді і відрізняється природними особливостями і туристичними пропозиціями. Інформаційні бюлетені, керівництва та інформаційні центри, розташовані в національних парках, повідомляють відвідувачам про особливості парку. В умовах сильно освоєної Європи досвід формування мережі національних парків, прийнятий в Північній Америці повністю не застосуємо. Формування мережі національних парків Європи відрізняється від Північно-Американської моделі.

В цілому, можна констатувати, що ідея розвитку екологічного туризму в парках України як прогресивної сучасної форми стійкого розвитку туризму поки себе не виправдала. Навіть на Україні з її фантастичними ресурсами незайманої природи і можливостями бюджетного фінансування державних і регіональних проектів, природні заповідники, національні і регіональні парки поки не можуть наблизитися до відвідуваності нацпарків в США або Європи. Причин цього багато, однак, головною узагальненою причиною є відсутність працюючих механізмів концесійної або іншої форм інтеграції туристичного підприємництва на територіях ООПТ на тлі корупційно-заборонних бюрократичних заслонів.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В НАЦІОНАЛЬНИХ ПАРКАХ УКРАЇНИ

3.1. Проблеми та перспективи розвитку екологічного туризму в національних парках України

Україна гостро потребує в розвитку екологічного туризму, як перспективної складової індустрії внутрішнього і в'їзного туризму. Тому системний розвиток національних парків і інших видів ООПТ відповідно до європейської моделі розвитку екотуризму є найважливішою умовою довгострокового сталого розвитку туризму в Україні.

Однак вся логіка розвитку природоохоронних територій за останні десятиліття свідчить про те, що розвиток туризму на цих територіях не планувалася як одна з системних пріоритетних завдань. Тепер ми можемо констатувати, що не дивлячись на окремі позитивні кроки по просуванню екотуризму в національних парках, українські парки досі не орієнтовані на розвиток туризму. Економічний прибуток національних парків від туризму і їх відвідуваність залишаються вкрай низькими в порівнянні з іншими країнами [48].

Не дивлячись на те, що відповідно до Програми в Україні потрібно було створити 29 національних природних парків, сім біосферних заповідників, розширити межі трьох природних і трьох біосферних заповідників, п'яти національних природних парків, завдання побудови національного парку як території системного розвитку екологічного туризму не ставилася.

Специфічність українських національних парків пов'язана з недостатньою площею заповідних територій та значною площею

антропогенних ландшафтів. Власне останні часто виступають об'єктом рекреаційного використання.

Величезною проблемою розвитку туризму в національних парках є недооцінка його економічної ефективності. Наприклад, доходи від будь-якого американського національного парку (пов'язані, в основному, з туризмом) складають не менше 40 доларів з 1 га. Якщо цей парк використовувати як сільськогосподарське угіддя, його вартість склала б менше 0,80 центів з 1 га, навіть із застосуванням найбільш прогресивних способів ведення господарства.

Аналіз показує, що за показниками ступеня розвитку інфраструктури та інтенсивності туристичного руху поділити українські національні парки на два типи – інтенсивного і екстенсивного туристичного освоєння. Кожен з рекреаційних типів національних парків вимагає розробки певних стратегій стійкого розвитку туризму із конкретизацією планів дій для кожного з парків [28].

Парки з екстенсивним туристичним розвитком, як правило, відрізняє більш звужений спектр відпочинкових і туристичних занять і характерна недостатня туристична облаштованість їх території. Вони мають виражену туристичну спеціалізацію: рибальство і мисливство («Яворівський», «Сколівські Бескиди», «Азово-Сивашський», «Деснянсько-Старогутський»), піший і водний туризм («Вижницький», «Синевір»), культурологічний («Вижницький»). Кількість відвідувачів у цих парках коливається від кількох до десятків тисяч відвідувачів. Мережа відпочинкових та оздоровчих об'єктів не перевищує першого десятка, багато з них знаходяться на периферії парку або прилягають до нього. Разом з тим, ці парки мають значні ресурси для розвитку різноманітних форм екотуризму [17].

Проблема розвитку інфраструктури екотуристичних продуктів дуже актуальна для національних парків Українських Карпат, на які припадає близько половини всіх відвідувачів національних парків України. Гірські природні комплекси, етнографічний характер парків та їхнє тривале

туристичне використання надають специфіки туристичним пропозиціям карпатських парків, що потребують відповідного інфраструктурного забезпечення.

Однією з перешкод функціонування більшості форм екотуризму у національних парках цього регіону є недостатня розвинутість відповідної туристичної інфраструктури. Це стосується насамперед мережі дидактичних і тематичних та спеціалізованих трас, екоосвітніх осередків, тематичних освітніх атракцій, природничих і краєзнавчих музеїв, які мають забезпечити реалізацію освітньої, навчальної та активно-фізичної складових екотуризму.

При розгляді довгострокових перспектив розвитку екотуризму, необхідно враховувати таку особливість українських національних парків як незаконна господарська діяльність на їх території, яка набула загрозливого розмаху і вже ставить під сумнів майбутнє самих нацпарків.

Розглянемо докладніше цю проблему.

Потрібно відзначити, що українські національні природні парки мають дуже слабкий охоронний режим, і найбільша їх площа відноситься до так званої господарської зони, режим якої практично нічим не відрізняється від охороняється території. Так, наприклад, на відміну від російських національних парків, в господарській зоні українських національних природних парків можна проводити рубки головного користування. До 2010 року в українських парках дозволялася також полювання.

У 2013 р Мінприроди України видало ліміти на рубку лісу у 17-ти національних парках – Карпатському, Подільські Товтри, Гомільшанські лісах, Деснянсько-Старогутський, Яворівському, Синевиру, Вижницькому, Ужанському, Святим горах, зачарованість краю, Ічнянському, Сколівські Бескиди, Галицькому, Черемошському, Голосіївському, Гуцульщині та Мезинському. Загальна площа рубок склала 3263, 05 га, загальний обсяг заготовленого лісу становить 124 180, 2 кубометри. В середньому під рубки було виділено 1% від середньої площі національного парку.

Деякі національні парки, такі як Нижньодністровський, перетворені в притон для браконьєрів, 158 га землі парку Одеська облрада на початок 2013 р. незаконно передав під будівництво котеджів. У Джарилгацькій, в 2012-2013 рр., під виглядом «регулювання чисельності диких тварин» планувалося відкрити заборонену в національних парках полювання і відстріляти 63 оленів, 20 муфлонів, 33 лані. Національні парки Олешківські піски і Білобережжя Святослава перетворені в тренувальні бази для різного роду авторалі, в Нижньосульській в 2013 р. 9 браконьєрів мало не вбили інспектора, в Дністровському каньйоні незаконно видобувають екскаваторами камінь, пісок, глину, гравій, Азово-Сиваський перетворений в закрите елітне охотхозяйство для обслуговування вищих чиновників України (тільки в 2012-2013 рр. елітними мисливцями за лімітами Мінприроди України було відстріляно 100 оленів і 140 ланей), в Приазовському парку на острів Дзендзик (заповідна зона) відкритому возять катерами відпочиваючих, в Голосіївському незаконно видобувають пісок і будують дачі природоохоронні прокурори [5].

Ще однією причиною такого становища є ментальна неготовність керівництва і співробітників парків сприйняти розвиток екотуризму як однієї з основних цілей діяльності національних парків. Ілюстрацією традиційного радянського менталітету співробітників національних парків може служити цікава передача (від 28 квітня 2017 г.) місцевого Запорізького телеканалу TV5 про Національний заповідник острова Хортиця. В інтерв'ю науковці заповідника з дуже серйозними обличчями розповідали про те, що різко скоротилося число гніздівель птахів в плавневої зоні і головними винуватцем цього явища є розвиток комерційного каякінга в Запоріжжі. Мовляв, туристи, які подорожують на байдарках по плавнях, лякають птахів [68]. Чи не браконьєри, не рибалки, які не мисливці і не відпочиваючі на моторних човнах, прогулянкових катерах і водних скутерах, а саме туристи на байдарках! Результатом стала заборона байдарочникам відвідування плавнів з квітня по липень [38].

Об'єктивності заради треба визнати, що прокат байдарок дійсно має місце, однак до плавнів добираються одиниці, які орендують байдарки на цілий день. Крім того, байдарки не створюють шуму, і їх вплив, не може йти ні в яке порівняння в порівнянні з перерахованими вище факторами.

В даному випадку в наявності ментальне консервативне сприйняття туризму як ще однієї перешкоди для роботи співробітників як заповідників, так і нацпарків з охорони природи.

3.2. Розвиток екологічного туризму в національних парках України на прикладі Ужанського національного природного парку

Найуспішніше в Україні екологічний туризм розвивається в Карпатському регіоні. Активну системну допомогу в цьому їм надається сусідніми державами: Польщею, Словаччиною, Чехією. Регулярно виділяються гранти на обладнання екологічних стежок – маркування, розчищення, картографування стежок, відновлення притулків і туристських стоянок, установку інформаційних щитів і покажчиків. Випускаються докладні туристські карти Карпат з нанесеними маршрутами на іноземних мовах. Все більше туристів з цих країн регулярно зустрічаються на еко-маршрутах [23].

Велику активність щодо облаштування еко-маршрут проявляють місцеві громадські організації, які силами волонтерів і на збори від пожертвувань здійснюють вкрай важливу місію: поточну розчищення стежок і прибирання сміття. Наприклад, Туристичне товариство «Карпатські стежки» – це неприбуткова громадська організація, яка створена щоб об'єднати в одну велику спільноту небайдужих любителів гір, забезпечити сталий розвиток активного туризму та збереження природи в Українських Карпатах. ГО Туристичне товариство «Карпатські стежки» створена, зареєстрована у відповідних державних органах та успішно працює. Основними напрямками

нашої діяльності є відновлення та утримання туристичних маршрутів і притулків та організація екологічних акцій на території Українських Карпат [37].

Одним з позитивних прикладів є Ужанський національний природний парк. Розглянемо проблеми і перспективи розвитку екотуризму в Карпатському регіоні на прикладі Ужанського національного природного парку (УНПП).

Розташування УНПП на мапі міжнародного біосферного резервату представлено на рис. 3.3. Цей тип парків характеризується недостатньо розвинутою туристичною інфраструктурою та невисокими показниками інтенсивності туристичного руху [29].

Рис. 3.3. Розташування УНПП на мапі міжнародного біосферного резервату

На сучасному етапі туристичну спеціалізацію території парку визначають гірськолижний, відпочинковий (соціальний та дитячий), транзитний, піший туризм та еко-туризм.

**Характеристика окремих піших і тематичних стежок на території
Ужанського НПП [27]**

Назва стежки	Тип стежки	Протяжність і час проходження	Цікаві туристичні об'єкти
с. Кострино г. Явірник	Піша з краєзнавчими елементами	8 км 2–2,5 год	г. Явірник – 1017 м давній туристичний притулок «Явірник» моніторингова ділянка у пралісі, закладена чеським вченим А. Златніком
с. Тихий г. Гостра	Піша	24 км 6–7 год	г. Гостра – 1405 м
с. Верховина Бистра г. Плішка с. Лубня	Піша з краєзнавчими елементами	11 км 3 год	г. Плішка – 1066 м. Одна з ліпших оглядових вершин
с. Щербин Ужоцький перевал	Піша з краєзнавчими елементами	7 км 2 год	Ужоцький перевал – 852 м військове кладовище часів I світової війни
г. Кременець	Тематична природнича	9 км 2,5–3 год	буковий праліс стела на місці перетину кордонів України, Польщі і Словаччини
с. Ставне г. Черемха	Тематична комплексна (історико-природнича)	7 км 2,5 год	лучні угруповання з рідкісною рослинністю альпійські луки г. Черемха – 1131 м меморіальні об'єкти I світової війни
Чорні Млаки	Тематична природнича	14 км 3,5–4 год	краєвид на скельний масив «Стінка» – 1119 м урочище «Чорні Млаки» – місце падіння метеорита в 1866 р. урочище Прислунець
г. Вежа	Дидактично-природнича	5 км 1,5–2 год	буковий ліс з рідкісними рослинами

Ці туристичні заняття на території парку мають свою просторово-часову структуру. Більшість об'єктів гірськолижної та відпочинкової інфраструктури розміщені вздовж основної транспортної магістралі (пер. Ужок – Великий Березний) або на бокових відгалуженнях від неї (с. Щербин, с. Вишка). Туристичні заняття з пішого туризму та екотуризму мають розосереджений характер і приурочені до піших, тематичних та дидактичних стежок у різних частинах парку (Стужицький масив, хребет Явірник,

північна частина парку з г. Черемха і Плішка). Загальна протяжність ознакованих шляхів парку доходить до 100 км.

Зараз в Ужанського парку обладнано 17 науково-пізнавальних туристичних маршрутів і декілька екологічних стежок, які ідеально підходять для літнього відпочинку. Деякі з них ми розглянемо.

У 2014 році була видана детальна карта Ужанського національного парку з позначеними маркованих пішохідних та тематичних стежок. Для велосипедних маршрутів територією парку заплановано протрасувати: міжнародний вело-шлях R61, регіональні вело-шляхи №10 та №14.

Виражена в останні роки тенденція до посилення прикордонного туризму та введення п'яти кілометрової охоронної смуги є одним з обмежуючих чинників щодо функціонування низки екологічних стежок – маршрут на Чорні Млаки, г. Кременець, г. Розсипанець та г. Черемха. Відсутність піших транскордонних переходів на українсько-словацькому і українсько-польському пограниччю стримує транскордонний піший і вело-туризм, що значно активізувало би туристичний рух в українській частині біосферного резервату «Східні Карпати».

Специфіку перспективного розвитку туризму в УНПП створює його членство у складі міжнародного біосферного резервату «Східні Карпати». З цією метою слід погоджувати планування розвитку туризму у парку з наявними і перспективними схемами туристичного загосподарювання Бещадського національного парку (Польща) та національного парку «Полонини» (Словаччина), а також Надсянського регіонального ландшафтного парку [99]. Необхідним також є врахування перспективних схем туристичного розвитку Великоберезнянського району та всього регіону Українських Карпат [30].

Обидві форми туристичних занять відносять до форм масового туризму. Вони не мають підтримки у сусідніх парках Міжнародного біосферного резервату «Східні Карпати». Так, концепцією перспективного туристичного загосподарювання Бещадського НП передбачений розвиток

короткого і довготривалого відпочинку та гірськолижного туризму на прилеглий до парку території, в т. ч. у ландшафтних парках Ціснінсько-Ветлінському і Долини Сяну [99]. Таким плануванням популярних серед рекреантів занять вирішується одразу дві проблеми: зменшується туристичне навантаження на парк та залучається місцеве населення до обслуговування туристів.

Територія парку має непогано розвинену інфраструктуру для коротко- і довготривалого відпочинку: готелі, мотелі і туристичні бази, туристичні притулки та дитячі табори. Ці заклади розміщення рекреантів доповнюють обладнані місця для відпочинку, а також непогано розвинена придорожня інфраструктура (гастрономічні об'єкти). У районі дослідження склалися сприятливі умови (добра транспортна доступність, розвинена мережа закладів розміщення, близькість до обласного центру) для дальшого розвитку короткотривалого відпочинку. Цей вид туристичних занять потребує модернізації нічліжної бази, розвитку нових малоформатних закладів розміщення (пансіонати на зразок закладу «Урочище» у с. Кострина, міні-готелі, агрооселі). Важливим у літній сезон є забезпечення відпочиваючих можливістю займатися активними видами відпочинку через створення пунктів прокату велосипедів, туристичного спорядження, а також розвитку кінних господарств.

Однак, при всіх перевагах географічного положення та позитивних здвиг, економічні результати розвитку екотуризму для самого УНПП поки залишаються мізерними. У парку працюють 100 чоловік, з них у науковому підрозділі – 5, у службі охорони – 70 осіб [57]. Таким чином, для організації з таким штатом зазначені економічні показники не можуть бути стимулом для вдосконалення діяльності, в той час як у всьому світі доходи від туризму дають великі можливості для розвитку нацпарков.

В результаті в інтернеті з'являються свідоцтва про скупчення сміття близько деяких популярних об'єктах парку, зокрема навколо обладнаного джерела мінеральної води [12].

В даний час національні парки, як і всі бюджетні організації України не отримують запланованого фінансування. Доходи від туризму могли б полегшити життя нацпарков. У реальності відбувається наступне: загрозових масштабах збільшуються незаконні вирубки, працівники нацпарку не отримують зарплати. Є обґрунтовані побоювання, що працівники отримують оплату в натуральній формі, у вигляді квот незаконних вирубок.

За даними організації «Стоп корупції», за вирубкою дерев на території Ужанського Національного парку стоїть керівництво. Як свідчить практика в Україні, без активної участі громадськості та ЗМІ навряд чи ці провадження будуть дійсно розслідувані.

Черговий скандал розгорається навколо діяльності керівництва Ужанського національного парку. На цей раз справа стосується освоєння українською стороною грантових коштів в рамках так званого «Норвежського проекту». За даними журналістського розслідування грантові 2.5 мільйона гривень були списані на фіктивні роботи з облаштування зони відпочинку в с. Стужиця та будівництво чотирьох типових туристичних павільйонів на земельних ділянках Ужанського національного природного парку з метою покращення туристичної інфраструктури регіону [53].

На прикладі УжНПП найбільш показово виявляються проблеми і перспективи розвитку екологічного туризму в Національних парках України. Володіючи великою кількістю природних, політико-географічних, транспортних, транзитних та інфраструктурних переваг, будучи частиною міжнародної організації з відповідними преференціями, Ужанський національний парк на протязі останніх років фактично лише створює видимість діяльності з розвитку екотуризму на своїх територіях. В реальності під вивіскою УжНПП відбувається системна незаконної вирубка лісу.

У найближчих планах на 2025 рік є будівництво таких супер комплексів в Капратах. Наприклад, інвестор планує побудувати 65 км трас, які будуть перебувати на території с. Верхня Рожанка, гори Високий Верх,

Чорна Ріпа, а також Тростян. Будівництво комплексу триватиме 3-5 років. Після цього комплекс зможе приймати близько 15 тис. туристів щодня. На першому етапі сума інвестицій складе приблизно 300-500 млн євро [45].

Висновки до розділу 3

В третьому розділі нами були розглянуті сучасний стан та перспективи розвитку туризму в національних парках в Україні. Зокрема, нами було проведено аналіз розвитку системи національних парків в Україні, а також виявлено проблеми і основні причини, що перешкоджають нормальному функціонуванню парків і обмежують можливості системного розвитку екотуризму.

Наше дослідження показало, що національні парки, створені за радянських часів, не були орієнтовані на розвиток туризму. Нові нацпарки незалежної України, за винятком Карпатського регіону та частини парків Західної України фактично так само навіть не намагаються розвивати еко-туризм.

Однак, слід визнати, що навіть в Карпатських парках відвідуваність і прибуток парків від екотуризму поки не може вважатися навіть мінімально задовільною. Наприклад, показники Ужанського НПП виражаються в тисячах відвідувачів, а прибуток в десятках тисяч гривень. При цьому штрафи керівництва парку за незаконні вирубки в Ужанському НПП тільки в 2021 році становлять 830 тисяч гривень. Таким чином, слід визнати, що в сучасних умовах України основою економічної діяльності Карпатських національних парків в реальності є незаконна вирубка лісу, а зовсім не еко-туризм.

ВИСНОВКИ

На відміну від більшості країн світу, в Україні не спостерігається суттєве зростання масовості та економічних показників екологічного туризму на території національних парків. Вивченню цього явища була присвячено наша магістерська робота.

У першому розділі нами були розглянуто теоретичні основи розвитку екологічного туризму в національних парках. Зокрема нами були вивчені особливості класифікації екологічного туризму. Також нами були вивчена класифікація, категорії і система функціонування особливо охоронюваних природних територій (ООПТ), а також місце національних парків в системі охорони природи.

У другому розділі нами були розглянуті особливості підходів до розвитку туризму в національних парках. Нами розглянута система національних парків як цільового ресурсу розвитку екологічного туризму. Зокрема нами було проведено аналіз особливостей американської (австралійської) та європейської моделей розвитку туризму в національних парках. Вивчено практика розвитку туризму в національних парках на пострадянському просторі.

У США генерується більше 50% попиту міжнародного екотуризму, велика частина якого реалізується на території США. Відвідуваність самого першого в світі Йеллоустонського національного парку становить близько трьох мільйонів чоловік в рік. З моменту свого заснування в 1872 році, його відвідало понад 4 мільярди чоловік.

Туризм в національних парках Канади приносить щорічно 24,0 млрд дол. Приблизно 70% витрат національних парків оплачується з федерального бюджету, 30% влади провінцій. Крім того, значна частина інвестицій в нацпарки дає приватний капітал.

В умовах сильно освоєної Європи досвід формування мережі національних парків, прийнятий в Північній Америці повністю не застосуємо. Європейський тип національного парку характеризується тим, що на його території є господарські зони. Тут характерна висока ступінь залученості земель буферних зон парків в господарський оборот. На значних площах перетворених ландшафтів існують постійні поселення, в тому числі і міста.

Стежка протяжністю 1014 км:

- приносить приблизно 300 мільйонів фунтів стерлінгів доходу в рік;
- забезпечує додатково більш ніж 7500 робочих місць
- приблизно 23 мільйони відвідувань SWCP місцевими жителями приносять 116 мільйонів фунтів стерлінгів;
- місцеві жителі часто беруть з собою які відвідують їх друзів і родичів, які витрачають ще 48 мільйонів фунтів стерлінгів на рік при відвідуванні SWCP;
- більше ніж чверть (27,6%) відвідувачів приїхали в цю місцевість тільки заради SWCP, вони витрачають тут приблизно 136 мільйонів фунтів стерлінгів на рік.

В третьому розділі нами були розглянуті сучасний стан та перспективи розвитку туризму в національних парках в Україні. Зокрема, нами було проведено аналіз розвитку системи національних парків в Україні, а також виявлено проблеми і основні причини, що перешкоджають нормальному функціонуванню парків і обмежують можливості системного розвитку екотуризму.

Наше дослідження показало, що національні парки, створені за радянських часів, не були орієнтовані на розвиток туризму. Нові нацпарки незалежної України, за винятком Карпатського регіону та частини парків Західної України фактично так само навіть не намагаються розвивати еко-туризм.

Однак, слід визнати, що навіть в Карпатських парках відвідуваність і прибуток парків від екотуризму поки не може вважатися навіть мінімально задовільною. Наприклад, показники Ужанського НПП виражаються в тисячах відвідувачів, а прибуток в десятках тисяч гривень. При цьому штрафи керівництва парку за незаконні вирубки в Ужанському НПП тільки в 2021 році становлять 830 тисяч гривень. Таким чином, слід визнати, що в сучасних умовах України основою економічної діяльності Карпатських національних парків в реальності є незаконна вирубка лісу, а зовсім не еко-туризм.

Більш успішний і популярний у туристів, Синевірський НПП має показники на рівні 50 тисяч відвідувань і одного мільйона гривень, які теж не можна визнати особливо успішними.

На жаль ми змушені зробити наступний висновок: в даний час економічна модель функціонування національних парків, успішна в більшості країн, що пріоритетно розвивають туризм, в Україні не працює. Туристична діяльність в нацпарках Карпат не може економічно конкурувати з незаконною, але системною вирубкою лісу, що приносить в сотні разів більший дохід. В умовах тотальної корупції та недотримання законів еко-туризм скільки-небудь інтенсивно і масово на території нацпарків Карпат розвиватися не буде.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Байканова Д.Е. Развитие экологического туризма в Республике Казахстан URL: http://tourlib.net/statti_tourism/bajkanova2.htm
2. Безрутченко Ю.В. Маркетинг в социально-культурном сервисе и туризме URL: http://www.e-reading.club/chapter.php/99167/93/Bezrutchenko_-_Marketing_v_social%27no-kul%27turnom_servise_i_turizme.html
3. Бішоп К. Моделі національних парків. Київ, 2000. 213 с.
4. Борейко В.Е. Портрет украинского национального парка с позиции заповедности, ч. 2. Киевский эколого-культурный центр. URL: <http://ecoethics.ru/portret-ukrainskogo-natsionalnogo-parka-s-pozitsii-zapovednosti-ch-2/>
5. Булашев А.Я. Спортивный туризм. Харьків, 2004. 388 с.
6. Види еко-туризму URL: <http://www.ecoedu.ru/index.php?r=10&id=15>
7. Ганьба від Ужанського національного парку URL: http://zhgorod.in/ua/novini/2016/iyul/gan_ba
8. Грицак Ю.П. Організація самостійного туризму. Харьків, 2008. 164 с.
9. Дехтяр В.Д. Основи оздоровчого та спортивного туризму. Київ, 2003, 203 с.
10. Діяльність Асоціації. Веб-сайт Української Асоціації активного та екологічного туризму URL: <http://uaeta.org/ua/page/14>
11. Джерри М. Ассоциация приключенческого туризма. Офіційний веб-сайт Adventure Travel Trade Associations. URL: www.adventuretravel.biz/about.
12. Дурович А.П., Копанєв А.С. Маркетинг в туризмі. Київ, 2008. 400 с.
13. Екологічний туризм URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Экологический_туризм
14. Екологія і закон: Екологічне законодавство України. у 2-х кн. Київ, 2007. 576 с.
15. Закон України «Про загальнодержавну програму формування

національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки” від 21 вересня 2000 року № 1989 III. *Урядовий кур'єс*. Київ, 2000. № 207. С. 17.

16. Закон України «Про екологічну мережу України» від 24 червня 2004

17. Зінько Ю.В. Напрями впровадження елементів сталого туризму в Ужанському національному парку. *Вісник Львів. Серія географічна*. 2005. Вип. 32. С.110–120.

18. Зінько Ю.В. Проблеми зрівноваженого туризму у національних парках України. URL: http://tourlib.net/statti_ukr/zinko5.htm

19. Зінько Ю.В. Екотуризм у національних парках Карпатського регіону. *Аграрний екологічний туризм у країнах Центральної та Східної Європи*, Львів. 2004. С. 112-120.

20. Зінько Ю.В. Напрямки і можливості інвестицій у туристичну галузь Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської областей. Матер. регіон.

21. З Ужанського національного природного парку стягнули 830 тис грн за незаконну вирубку майже 300 дерев URL: <http://galagov.tv/z-ужанського-національного-природно/>

22. Карпатські стежки URL: <http://stezhky.org.ua/pro-nas>

23. Кататься на байдарках в плавнях запорожского заповедника запретили. URL: <http://vmestezp.org/obshhestvo/52973/katatsya-na-baydarkakh-v-plavnyakh-zapor>

24. Класифікація еко-турів. URL: <http://www.ecoedu.ru/index.php?r=10&id=16>

25. Класифікація екологічного туризму. URL: http://studbooks.net/712952/turizm/klassifikatsiya_ekologic

26. Класифікатор спортивних маршрутів України URL: http://fstz.org.ua/docs/Klassif_marshrutov.zip

27. Коллегаев М.Ю. Классификация видов туризма в индустрии активного отдыха Украины и зарубежья. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету: педагогічні науки*. Серія: Педагогічні науки;

Фізичне виховання та спорт. Чернігів, 2011. Вип. 86. С. 348-352.

28. Тиравский В. Конкурент Буковеля: в Карпатах построят новый горнолыжный курорт 01.02.2018, 21:53 URL: <https://ubr.ua/leisure/sport/konkurent-bukovelja-v-karpatakh-postrojat-novuj-hornolyzhnyj-kurort-3864117>

29. Конох А.П. Туризм : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Запоріжжя : ЗНУ, 2005. 132 с.

30. Національна доповідь України про гармонізацію життєдіяльності суспільства у навколишньому природному середовищі. Київ, 2003. С. 60.

31. Николаенко Т.В. Введение в рекреационную географию. Харьков. 2007. 195 с.

32. О природно-заповедном фонде Украины / Закон України URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=003ML29A06&abz=02600>

33. Опыт организации национальных парков в зарубежных странах URL: http://studbooks.net/735355/turizm/opyt_organizatsii_natsionalnyh_parkov_zarubezhnyh_stranah_razvitiye_natsionalnyh_parkov

34. Пешеходный туризм в Черногории URL: <http://www.travel-mne.ru/restoptions/mountain/hiking/>

35. Портрет украинского национального парка и регионального ландшафтного парка с позиции заповедности URL: <https://www.lisportal.org.ua/22174/>

36. Природоохоронні комплекси України. URL: <http://moyaosvita.com.ua/geografiya-ru/prirodooxrannye-kompleksy-ukrainy/>

37. Про туризм : Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР URL: http://tourlib.net/zakon/pro_turyzm.htm.

38. Рафтинг в Черногории. URL: <http://www.chernogoriya-club.ru/travel/active/rafting/>

39. С апреля на байдарке и каяке нельзя будет плавать в Хортицких плавнях. URL: <http://tv5.zp.ua/news/s-aprelya-na-bajdarke-i-kayake-nelzya->

budet-plavat-v-xortickix-plavnyax/

40. Спортивний туризм : інформаційно-методичний збірник ФСТУ. Київ. 2001. № 1. 62 с.
41. Спортивний туризм : інформаційно-методичний збірник ФСТУ. Київ, 2003. № 6. 56 с.
42. Туризм у національних парках Європи URL: <http://diplomba.ru/work/50247>
43. Ужанский национальный природный парк URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
44. Ужгородський національний парк. Офіційний веб-сайт URL: <https://unpp.uz.ua>
45. Ужанський природний парк на Закарпатті цього року відвідало 6 тис. туристів. URL: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1511423-uzhanskiy-npp-uprodovzh-roku-vzhe-vidvidalo-6-tis-turistiv>
46. Ужанський національний природний парк [URL: <http://ukrainaincognita.com/ru/zakarpatska-oblast/velykobereznyanskyi-raion/velyki-bereznyi/uzhanskyi-natsionalny>
47. У Чернігівській області створять найбільший в Україні парк. *Кореспондент* (8 червня 2011). URL: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/1226532-u-chernigivskij-oblasti-stvoryat>
48. Федорченко В.К. Словник туристських термінів. Київ, 2001. 115 с.
49. Федорченко В.К. Історія туризму в Україні. Київ, 2002. 195 с.
50. Філіпов З.І. Спортивний туризм. Організація і методика спортивно-туристичної підготовки : навч. посіб. Дрогобич, 2010. 344 с.
51. Формирование европейской и национальной экосети Украины URL: https://uchebnikionline.com/ekologia/ekogeografiya_ukrayini
52. Екологічний туризм. Веб-сайт Всесвітньої туристської організації (UNWTO) URL: www.unwto.de.
53. Екологічний туризм. Веб-сайт Міжнародної організації

екотуризму (TIES) URL: www.ecotourism.org/

54. Экологический туризм – часть украинской национальной идеи
URL: http://novosti-turbiznesa.info/article/ekologicheskij_turizm_chast_ukrainskoj_natsionalnoj_idei.html

55. Янукович ліквідував Сіверсько-Донецький національний парк // Природа України (06.12.2010) URL: <http://pryroda.in.ua/blog/yanukovich-likviduvav-npp-siversko-donetskiy/>

56. Adventure Travel News. Новинний веб-сайт пригодницького туризму URL: <http://www.adventuretravelnews.com/category/adventure-travel-trade-association>.

57. Adventure Travel Trade Associations. Офіційний веб-сайт Асоціації пригодницького туризму. URL: <http://www.adventuretravel.biz/about.aspx>.

58. Klimkiewicz M. Kształtowanie turystyki transgranicznej w rezerwacie biosfery „Karpaty Wschodnie”. Użytkowanie turystyczne parkow narodowych. Ojcow, 2002.

59. Prędko R. Ruch turystyczny w Bieszczadzkiem Parku narodowym /Użytkowanie turystyczne parkow narodowych. Ojcow, 2002.

60. Tourism: 2023 Vision : Прогноз розвитку туристських напрямків Всесвітньої туристичної організації. URL: <http://www.mango-travel.ru/blog/articles/97/tendentsii-razvitiya-priklyuchencheskogo-turizma.html>.

61. Welcome to Canada. URL: www.canada.travel

62. 2003 United Nations List of Protected Areas.Compiled by Stuart Chape et al. IUCN, Gland, Switzerland and Cambridge, UK and UNEPWCMC, Cambridge, UK. Printed by Thanet Press Ltd, UK. 2003. 44 p.